

Kúmɔndée kutoluú

Kúmɔndée n̄ba waagálíiná Benin fáráńdɪ ge; begée luwówá. Tээ́dɪ wentí bányáá tɪ sɪsɪ: koloŋá né, tɪdaá ge baagálíiná.

Bɪdekée sɪsɪ bána nebére boogóyoo; wenbíré kúfuluńdǵe ge baagálu.

Kúbɔnáa wenbá beegédé we n̄bááwu né, ɔawaalúu na newúu ge belé begée. ɔawaalúu ge bányáá sɪsɪ: kúmuwú. Nge baríŋa bɔɔgónɪ bosúu laadóo kúɔumóo-rɔ. ɔɪdáare wendǵe bɔɔgónɪ na bosúu ɔurɔ né, ɔawaalúu-dée yíde waagbaná ɔutulú; nge baaján̄ babɪsɪná bányáa sɪsɪ: Kúmɔndée. N̄na ge anasááráwá talí daá né belé baanmáa wenbí bányáá né, sɪsɪ: Kúmɔndée.

Kúmɔndée n̄ba wɔɔgónɪ na bosúu né, bɔɔɔmɔɔná naáru laadóo kań karɔɔzɪ. Bedée suwúu boozúu kááɔe- dée né, búunɪ kujónɪ-daá ge bogozuwáa; biyéle báa urú sɪ ɪbó bɔjɔ, na bána yɪ bánílám faawú né, ɔɪbimbidǵe féyí né, bujɔɔ káále boǵé. N̄na ge Búu-wórɔ-dée kúbɔnɪ weení bányáá yɪ sɪsɪ : Wúro-Gbelewu né, waalá lomaazé ɪkálízɪ we bɔkónɪ bosúu n̄bááwu-jɔ. Nge boogónú kúbɔnɪ ɪmú báa awéni ɪkónɪ ɪkpa ɔɪdáare wendǵe ɔɪnmɔwúu we né bɔɔɔ.

Bɔɔgónɪ na sɪ bosúu né, baaya ɔamá ndɪndɪ; ceńba na cé ,ceńba na lí. Bana, bɔɔɔ ɔeelí, bányáá n̄na sɪsɪ: kɪderewu; bana, kacáálá-dée búu-wórɔ; bana kpedewú-dée ; bana, káníŋmɔɔ-daá. Biyéle bedée suwúu nbarí-nbarí-ɔɔɔzɪ né, báa nebére ɪɔɔma wɔɔgɔnɪ ná sɪ boyóo badaá nebére, badánbuzɪ. A ceńba waagágórú, ceńba ɔɔɔ wángagurúu ge.

Kómundé n̄ba-dée d̄id̄aare k̄ifad̄é bozuw̄aa d̄ir̄ɔɔz̄i d̄ɔ́ n̄é, b̄ánȳaá n̄na ge s̄isi: Tem̄-de. Doo n̄é, a ur̄ú weed̄i k̄im̄ére ge waazi, na b̄ok̄ɔgb̄ɔɔ yi b̄ok̄ɔn̄á betesina Tem̄.Biiyéle b̄ánȳaá bed̄ée d̄id̄aare bozuw̄aa d̄ir̄ɔɔz̄i d̄ɔ́ n̄é s̄isi Tem̄-de k̄iyaku Agbéébú n̄é, p̄irilám n̄ba w̄ɔɔɔn̄i ná beseli Kóm̄und̄ée n̄ba -d̄ée k̄iyaku, b̄ánȳaá k̄i s̄isi : Agbéébú. N̄na ge buw̄ízi Kóm̄und̄ée n̄ba.

W̄íre buj̄ɔ́ n̄é, nge baagur̄ú bakp̄ír̄i bad̄i s̄isi b̄ónbod̄é, bokóyoo p̄irilám n̄ba b̄ok̄ɔgb̄ɔɔ bed̄ée k̄iyaku-daá búúre wend̄é p̄irilám n̄ba w̄ɔɔgb̄ɔɔ n̄é, bam̄ bakáb̄ísíná bed̄ée kóm̄und̄ée bac̄aa d̄id̄aare bosúu k̄iyaku Agbéébú. Nge Kóm̄und̄ée n̄ba woogóduu we t̄óm̄ t̄ite s̄isi: m̄ínȳɔ́ ge wenb̄á, na b̄ɔ́t̄ s̄isi: m̄únzuw̄úu k̄iyaku Agbéébú.

Kóm̄und̄ée, kowuro-b̄óón̄iw̄á k̄ée nat̄ín̄ááz̄á: B̄úu-w̄ór̄ɔ́, k̄iderewu; kacáálá-d̄ée, sooré.

W̄úro báa weení na id̄ée kowurob̄ɔɔw̄ú.

1. Caá-Kóm̄ɔn̄i	(K̄iderewu)
2. W̄úro-Kúra	(Kacáálá-d̄ée)
3. W̄úro-Gááfu I	(Sooréé)
4. W̄úro-Samá	(B̄úu-w̄ór̄ɔ́)
5. W̄úro-Nb̄ɔn̄i	(K̄iderewu) ulé waazá-d̄aa ge jáama w̄ɔɔɔn̄i.
6. W̄úro-Gááfu	(B̄úu-w̄ór̄ɔ́)
7. W̄úro-Ak̄ónd̄ɔ	(K̄iderewu)
8. W̄úro-Gbeléwu I	(B̄úu-w̄ór̄ɔ́)
9. W̄úro-Gááfu II	(Sooréé)
10. W̄úro-Gúún̄i	(K̄iderewu)

11.	Wúro-Bánaḡíná	(Soorée)
12.	Wúro-Jǒb	(Kiderewu)
13.	Wúro-Gbeléwu II	(Kiderewu)
14.	Wúro-Ḍerimááni	(Kacáálá-dée)
15.	Keezíre Caá-Akééle	(Kacáála-dée)

Luwówá baasí, séedíwá wɔɔdɔ́ Kúmɔndée: Bugúmá, Mósílá, Kóólí, Cááre, Nuncéwá, Turéwá, Ḍikééńwá, Bósǒǒwá, etc.

Kúmɔndée, báa, kowuro-bɔɔwú wenkí na kisée kangara ge. Ama, téedí ríḡa-dée kangara ge Suwɔ́. Ḍénveerím míi sísí: dǎálá Suwɔ́-dée tákaraǒá dǎnyám biyéé nɔ́nǎázá.

Kúmɔndée lizási

-Caazéém né, kacáálá-dée ńba-dée lizɔ́ nbulé. A sí baláa ke, kelimbíre kíseemǒge abaalú, na fée kufumlóm abaalú. kóndɔ́wúu ku kudɔ́míní ndíndí tée-daá.

-Kídákpaawú ne, kiderewu ńba-dée lizɔ́ nbulé. kelé né ,wenbí ńḡináa bánlaá Caazéém né, bulé dɔ́dɔ́ ge bánlaá ke. Kóngɔ́nǎa téewu.

-Sewu-sááwú né, káńḡmɔ́-daá ńba-dée ńga nbulé. A ssi baláa ke, kelimbíre kikpadíǒge abaalú, na fée kikpadú abaalú ge bánlaá ke. Kelé dɔ́dɔ́ kóndɔ́wúu téewu.

-Agíríga né, Búu-wóró ńba-dée ńga nbulé. A sí baláa ke ,fée kúfulóm ge bánlaa . kelé kedée né kénvzríi bɔ́rɔ́ɔ́zǐ nyíídí-daá.

-Kaakpírí- búúre né, Soorée ńba-dée ńga nbulé. kele kána Agíríga bedée láádí kée kúǒmǐ ge . Kénveríi lɔ́-dée sáratíwá-dɔ́ɔ́zǐ.

Kowurási-dée tóm né, bugúmwá wánzu ku Kúmɔndée n̄ba kowúrów kúbɔ́ngá. A baazu bembé, bań basí bugúmwá. Bedée kowurási síidi cɔ́w ge nyazi n̄n̄n̄áa cááwojɔ́ na calú n̄ba.

Mogoobíya aláa na abaaláa Tem kalad́áa tákarad́a kina kígé kúnvulísi d́áázá-d́w ge. Kínwílí d́a caanad́w wenti d́oo d́ajaájaanáa waalá bi ge d́édée t̄evúlási woozúu susuwúu né.

Amá, d́énveerim mú sisi t̄éedi cikɔ́ ge d́ánbuzi d́ɔ́máa. Bilé né, a weeni inyi sisi iwená bidée ızáfúlúde t̄éedi natúru-rɔ́wzı né, wánbuzi ikáɔ́maa d́a wenti t̄rɔ́na t̄we né, bika d́ibízı d́ɔ́nyóózi d́ılá n̄n̄n̄áa t̄ɔ́ganaá d́ánlam̄ ti né.

Múgoobú Caanyáawu kpeegúúní Móóru

Kúmɔndée kutoluú

« Histoire du village de Koumondè »

1ere édition par EDITEM en février 1986.

3ème édition ressaisie par CLTem en 2024.

Impression numérique sur www.tembiya.net

Dépôt légal 2ème trimestre 2024

Comité de Langue Tem, BP 200, Sokodé, TOGO

Pres.CLTem@gmail.com